ARİSTOTEL

POLİTİKA

Tərcüməçi:
Fikrət Təbibi

qanun nəşriyyatı

Ἀριστοτέλης

ΠΟΛΙΤΙΚΆ

Aristotelin “Politika” əsəri Qərbin siyasi fəlsəfəsində başlanğıc nöqtəsi hesab edilir. Bu, yunan filosofunun siyasi rejimlərin müxtəlif növlərini, vətəndaşlığın mənasını və siyasi həyatda təhsilin rolunu sistemli təhlilə çəkən ilk böyük elmi iş idi.

Aristotelə görə, demokratiya siyasi rejimlərin (bunların arasında o, habelə monarxiya, oliqarxiya, tiraniya və politiya rejimlərini nəzərdən keçirirdi) yalnız bir formasıdır. Aristotel monarxiya tərəfdarı idi, lakin bir şərtlə ki, monarx təhsil görmüş, bilikli adam olsun və dövləti hamının xeyri naminə idarə etsin.

M Ü N D Ə R İ C A T

Ön söz 6

POLİTİKA

Birinci kitab (A) 10
İkinci kitab (B) 45
Üçüncü kitab (Q) 98
Dördüncü kitab (D) 153
Beşinci kitab (E) 203
Altıncı kitab (Z) 262
Yeddinci kitab (H) 286
Səkkizinci kitab (Ö) 337

Ş Ə R H L Ə R 359

Ön söz

E.ə. 384-cü ildə Stagirdə anadan olan Qədim yunan filosofu Aristotel 367-ci ildə Afinaya gəlib Platonun şagirdi olub və 20 il müddətində, yəni Platonun vəfatına qədər onun akademiyasında iştirak edib. 343-cü ildə Makedoniya çarı Filipp oğlu İsgəndərin tərbiyəçisi kimi onu öz sarayına dəvət edib. 335-ci ildə təzədən Afinaya qayıdan mütəfəkkir orada öz məktəbini **(Likey)** təşkil edib. Sonralar dinə qarşı cinayətdə təqsirləndirilən Aristotel Xalkidə qaçıb və 322-ci ildə orada da vəfat edib. Aristotelin elmi fəaliyyətinin səciyyəvi cəhətlərindən biri onun çoxcəhətliyidir. Engels Aristoteli nahaq yerə qədim yunan filosofları içərisində "ən universal zəka" adlandırmayıb. Onun elmi irsi, demək olar, o dövrdə mövcud olan bütün sahələri əhatə edib. Dövlət və cəmiyyət onun nəzər dairəsindən kənarda qalmayıb. Bu yöndə başlıca yeri, şübhəsiz ki, onun "Politika" əsəri tutur. Aristotel göstərir ki, siyasətin məqsədi rifahdır. Yəni ümumun rifahı, bu isə ədalətli bir işdir. Buna görə siyasətçi ən yaxşı dövlətin, yəni göstərilən məqsədə cavab verən dövlət quruluşunun axtarışında bulunmalıdır.

Aristotel dövlətin siyasi quruluşunu qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti olmaqla üç yerə bölür. Siyasi quruluş qanunun hökm sürməsini nəzərdə tutmalıdır; çünki harada ki, qanunlar hökm sürmür, orada

siyasi quruluş da yoxdur. Dövlət öz növbəsində bir çox hissələrdən ibarətdir, bu özü də yeganə ümumi yaşayış forması deyil. Digər formalar ailə və yaşayış məntəqəsidir. Dövlət quruluşları layihələrinə Platonun (Sokratın) layihəsinin araşdırılmasından başlayır. Bunun ardınca bir-bir o dövrün qanunvericilərinin layihələrini müzakirəyə çıxarır. Daha sonra onun dövründə mövcud olan ən yaxşı – lakedemon, krit və karfagen dövlət quruluşlarını nəzərdən keçirir. Dövlət quruluşu formalarını araşdırarkən öncə vətəndaş anlayışını müzakirə edir. Göstərir ki, dövlət vətəndaşlardan təşkil olunub. Hər dövlət quruluşunun özünəməxsus vətəndaş anlayışı var. Aristotelə görə məhkəmədə və idarəetmədə iştirak edənlər dövlətin vətəndaşlarıdır. Bu mütləq vətəndaş anlayışıdır. Vətəndaşlar vətəndaş imtiyazlarından istifadə edirlər. Ən yaxşı dövlətin vətəndaşları heç bir peşəyə yiyələnməməli, ovçuluqla, balıqçılıqla, əkinçiliklə və ümumiyyətlə, fiziki əməklə məşğul olmamalıdır. Onlar torpaq, mal-mülk sahibi olub, barbar-qulların əməyindən faydalanmaqla öz vətəndaş borcunu yerinə yetirməlidir: orduda qulluq etməli, qanunvericilik işlərində bulunmalı, məhkəmə işlərini aparmalı, məbədlərdə Allaha xidmət göstərməlidirlər.

Aristotel altı dövlət quruluşu formasını təxmin edir və bunlardan üçünü düzgün, qalan üçünü isə qeyri-düzgün sayır. Aristotelə görə, çar hakimiyyəti (monarxiya), aristokratiya və politiya düzgün, istibdad üsul-idarəsi **(tiraniya),** oliqarxiya və demokratiya qeyri-düzgün dövlət quruluşu formalarıdır. Çar hakimiyyəti – bir nəfərin idarəçiliyi olub, ümumun rifahını nəzərdə tutur; istibdad üsul-idarəsi – bir nəfərin idarəçiliyi olub, şəxsi məna-

feyə əsaslanır. Aristokratiya – ən yaxşılardan ibarət azlığın idarəçiliyi olub, hamının marağını güdür; oliqarxiya – bir para varlı vətəndaşın idarəçiliyi olub, yalnız onların şəxsi mənafeyini nəzərə alır. Politiya – müəyyən senz əsasında seçilmiş və ümumun rifahı naminə çalışan çoxluğun idarəçiliyi; demokratiya isə – yoxsullardan ibarət çoxluğun idarəçiliyi olub, müstəsna olaraq bu çoxluğun marağını güdür.

Aristotelin çox diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də dövlət çevrilişləridir. Onun bu çevrilişlərin səbəbləri haqqında olan mühakimələri zəngin tarixi misallara əsaslanır. Bu çevrilişlərin dəf edilməsinə, bu və digər dövlət quruluşlarının saxlanmasına dair onun ortaya qoyduğu fikirlər də çox maraqlıdır. Əsərin axırıncı fəsillərində isə söhbət vətəndaşları xoşbəxt həyata gətirib çıxara biləcək ən yaxşı dövlət quruluşu layihəsindən gedir. Təxminən 20 çap vərəqi həcmində olan əsərin qısa məzmunu bundan ibarətdir.

Bir neçə kəlmə də "Böyük etika" haqqında. Etikaya dair üç əsəri Aristotelin adı ilə bağlayırlar: "Nikomax etikası", "Yevdem etikası" və "Böyük etika". "Böyük etika" digər iki etikanın xülasəsini təşkil edir. Bu əsər şəxsiyyətin və cəmiyyətin əxlaqi problemlərinə, habelə Aristotel etikasının əsas prinsipi olan düzgün davranış qaydalarına həsr edilib. Aristotel etikanı siyasətin tərkib hissəsi hesab edir. O göstərir ki: "Doğrudan da, müəyyən əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmayan adamın, *yəni* ləyaqətsiz adamın *ic*timai həyatda fəaliyyət göstərməsi qətiyyən mümkün deyil. Ləyaqətli adam olmaq – məziyyətlərə malik olmaq deməkdir. Və hər kim ictimai və siyasi həyatda fəaliyyət göstərməyi düşünürsə, o, xasiy-

yətcə yaxşı adam olmalıdır". O, Pifaqorun məziyyətlər xüsusunda düzgün mühakimə yürütmədiyini qeyd edir, Sokratın məziyyətləri bilik hesab etməsinə tənqidi yanaşır, Platonun da bu xüsusda söylədiyi bəzi fikirlərlə razılaşmır. Aristotel göstərir ki, insan qəlbi mürəkkəb struktura malik olduğundan, ondakı məziyyətlər də müxtəlifdir. Qəlb əsas etibarilə iki – şüurlu və şüurdankənar hissələrdən ibarətdir. Qəlbin şüurlu hissəsinə müdriklik, ağıllılıq, öyrənmə qabiliyyəti və s., şüurdankənar hissəsinə isə əxlaqi məziyyətlər aiddir. İnsan şüurlu hissəyə aid olan məziyyətlərə aldığı təhsil, əxlaqi məziyyətlərə isə aldığı tərbiyə vasitəsi ilə yetir.

Aristotel məziyyətləri müfəssəl surətdə araşdırır. O, məziyyəti iki qüsurlu cəhətin – başqa sözlə, artığın və əksiyin ortası kimi müəyyənləşdirir. Məsələn, israfçılıq əliaçıqlığın artıqlığı, xəsislik isə onun əksikliyidir.

İki hissədən ibarət olan əsərin ikinci hissəsində Aristotel dostluq münasibətlərindən də söz açır və bu məsələni özünəməxsus surətdə araşdırır.

"Böyük etikanın" bu gün ana dilimizdə çap olunması önəmli hadisədir. Çünki Azərbaycan oxucusu bütün dövrlərin və xalqların ən böyük mütəfəkkiri sayılan Aristotelin bu əsəri ilə hələ indiyə qədər öz ana dilimizdə tanış ola bilməyib.

Hər bir əsərin tərcüməsi istər-istəməz müəyyən itki ilə nəticələnir. Söz yox ki, bizim tərcüməmiz də bundan kənarda qalmamayıb, hərçənd ki biz bunu mümkün qədər orijinala yaxın tərcümə etməyə çalışmışıq. Buna nə qədər nail olduğumuzu isə yəqin ki, mütəxəssislərin dilindən eşidəcəyik.

POLİTİKA

BİRİNCİ KİTAB (A)

I. 1. Bir halda ki, biz gördüyümüz kimi hər bir dövlət özündə bir növ münasibəti təmsil edir, bütün münasibətlər isə hər hansı rifah naminə təşkil edilirsə (axı hər bir fəaliyyət ehtimal olunan rifahı nəzərdə tutur), onda aydındır ki, bütün münasibətlər bu və ya digər rifaha doğru yönəlir **(stokhadzontai),** bununla belə, hamıdan çox və bütün rifahlardan ən yüksəyinə o münasibət can atır ki, o hamısından daha çox vacibdir və özündə bütün münasibətləri əhatə edir. Bu münasibət isə dövlət, yaxud siyasi münasibət adlanır.

2. "Dövlət xadimi", "çar", "təsərrüfat başçısı", "ağa" anlayışlarını bir-birinin eyni sayan adamlar düz danışmırlar[1]. Axı onlar hesab edirlər ki, bu anlayışlar bir-birindən keyfiyyət cəhətcə deyil, kəmiyyət cəhətcə seçilirlər; deyək ki, ağa o kəsdir ki, onun tabeçiliyində az adam var; təsərrüfat başçısı o kəsdir ki, onun tabeçiliyində çox adam var; lakin kimin tabeçiliyində daha çox adam varsa o, dövlət xadimi, yaxud çardır; guya böyük ailə və kiçik dövlət arasında heç bir fərq yoxdur və guya dövlət xadimi ilə çar arasında fərq ondan ibarətdir ki, çar şəxsən ona məxsus olan səlahiyyətin gücü ilə idarə edir, dövlət xadimi isə qismən hökm sürür, qismən müvafiq elmin-siyasətin əsaslarına tabe olur. Amma bu, həqiqətdən uzaqdır.